

MACIEJ MIKUŁA

 <http://orcid.org/0000-0001-6708-004X>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

KRZYSZTOF FOKT

 <http://orcid.org/0000-0002-7256-410X>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Konferencja „Internationale Tagung zur mittelalterlichen Schriftlichkeit. Stadtbücher – Die Erforschung kommunalen Handelns im Spiegel administrativer Schriftlichkeit”, Zgorzelec/Görlitz 6–8 września 2018 r.

Abstract

The „Internationale Tagung zur mittelalterlichen Schriftlichkeit. Stadtbücher – Die Erforschung kommunalen Handelns im Spiegel administrativer Schriftlichkeit” Conference, Zgorzelec/Görlitz 6–8 September 2018

“Internationale Tagung zur mittelalterlichen Schriftlichkeit. Stadtbücher – Die Erforschung kommunalen Handelns im Spiegel administrativer Schriftlichkeit” is the title of a three-day conference that took place in Zgorzelec and Görlitz on 6th–8th September 2018. Its organizers were the University of Martin Luther Halle-Wittenberg and the Jagiellonian University in Krakow, with the support of the Cultural-Historical Museum in Görlitz. The time and place of the conference were strictly coordinated with the workshop of the “Fontes Iuris Lusatiae Superioris Vetustissimi” project (financed by the National Program for the Development of Humanities), preceding it, and the framework for it was the research project “Index Librorum Civitatum”, funded by Deutsche Forschungsgemeinschaft. During the three-day meeting, three main groups of issues were discussed: (1) pragmatic writing in towns; (2) current studies on urban records; (3) digital instruments of research on urban records.

Keywords: towns, Middle Ages, municipal records, data base, Zgorzelec, Görlitz

Słowa kluczowe: miasta, średniowiecze, księga miejska, baza danych, Zgorzelec, Görlitz

„Internationale Tagung zur mittelalterlichen Schriftlichkeit. Stadtbücher – Die Erforschung kommunalen Handelns im Spiegel administrativer Schriftlichkeit” to tytuł

trzydniowej konferencji, która odbyła się w Zgorzelcu i Görlitz w dniach 6–8 września 2018 r. Jej organizatorami były Uniwersytet Marcina Lutra w Halle i Wittenberdze oraz Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, przy wsparciu Muzeum Kulturalno-Historycznego w Görlitz (stanowiącego obecnie część większej miejskiej jednostki, *Görlitzer Sammlungen für Geschichte und Kultur*). Czas i miejsce konferencji zostały skoordynowane z czasem i miejscem odbywania seminarium projektu badawczego „*Fontes Iuris Lusatiae Superioris Vetustissimi*”, finansowanego ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, co umożliwiło uczestnikom z różnych krajów udział w obydwu przedsięwzięciach. Ramy merytoryczne i instytucjonalne konferencji stanowiło wieloletnie przedsięwzięcie badawcze „*Index Librorum Civitatum*”, finansowane przez *Deutsche Forschungsgemeinschaft*. Podczas trzydniowych obrad poruszone zostały trzy główne grupy zagadnień: (1) piśmiennictwo miejskie i praktyka zarządu w średniowiecznych i wczesnonowożytnych miastach europejskich; (2) aktualne studia nad księgami miejskimi; (3) instrumenty cyfrowe w badaniach nad księgami miejskimi.

Konferencję otworzył wieczorem dnia 6 września 2018 r. prof. Andreas Ranft, kierownik projektu „*Index Librorum Civitatum*”, prezentując szeroko sylwetkę Eberharda Isemanna oraz oddając mu głos. Prof. Isenmann wygłosił wykład wieczorny, opatrzony tytułem: „Co może i powinno nas interesować w historii późnośredniowiecznych miast?” Wśród wielu inspirujących zagadnień poruszonych w wykładzie szczególnie jedno przewijało się w nim kilkakrotnie i warte jest szczególnego podkreślenia. Mowa tu o pierwszej ogólnej konstytucji ustrojowej, uchwalonej w 1513 roku w Kolonii, zawierającej m.in. gwarancje praw jednostki. Nie tylko zatem władztwa terytorialne, lecz także miasta niemieckie stanowiły ośrodki doświadczeń ustrojowych, obywatelskich i z zakresu kształtowania praw podstawowych, przy czym prof. Isenmann raz po raz konfrontował słuchaczy z pytaniem, ile z instytucji prawnych uznawanych dziś za nowożytne czy wręcz nowoczesne tak naprawdę obecnych było w prawodawstwie i myśli ustrojowej już na przełomie średniowiecza i nowożytności.

W piątek, 7 września, w sekcji pierwszej przekrojowy referat ukazujący ewolucję znaczenia piśmienności w zarządzie miasta zaprezentował dr Christian Speer, jeden z wykonawców projektu ewidencjonowania ksiąg miejskich (referat pt. „*Tafeln, Rollen, Hefte – Die Vielfalt der Überlieferung*”). Jak stwierdził, w końcu XIII w. skończyła się epoka mnemotechniczna, kiedy to zapiski sporządzane na tabliczkach woskowych były najwyższym środkiem podtrzymania pamięci. Zmiana, widoczna choćby w jednym z wpisów w najstarszej księdze zgorzeleckiej (której spisywanie rozpoczęto w 1305 r.), polegała na zapisie danych dla potomnych. W następnym referacie tej części konferencji („*Tradition und Transformation: Warum schrieb das englische Schatzamt seine Abrechnungen auf Rollen?*”) dr Ulla Kypta z Uniwersytetu w Bazylei zauważyła, że rutyna związana z rejestrowaniem czynności prawnych dokonywanych przed organami zarządu sprzyjała rozwojowi identyfikacji (tożsamości) tych instytucji, co wtórnie zapewniało legitymację tych działań. Uznała, że identyfikacja oraz legitymacja dały podwaliny pod rozwój organizacji m.in. organów miejskich. Jako szczególny przykład w jej referacie posłużył angielski *Exchequer*, w przypadku którego łączenie pojedynczych kart w rotuły stanowiło właśnie wyraz działania rutynowego, umożliwiającego wzmocnienie tożsamości urzędu i legitymizacji jego działań. Z kolei dr Henning Steinführer (dyrektor archiwum miejskiego w Brunzshwiku) w referacie „*Das administrative Schriftwesen der*

Stadt Braunschweig im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit” zachęcał do wzmożenia prac nad księgami miejskimi Brunszwiku, które sięgają lat 60. XIII wieku, przy czym najstarsze prawa miejskie zostały spisane na jednej, obszernej karcie kilkadziesiąt lat wcześniej (był to pergamin z pieczęcią Ottona IV Dziecięcia, ale bez żadnych formuł dokumentowych).

Po przerwie podjęto obrady poświęcone aktualnym badaniom nad księgami miejskimi. Klasyczne studia socjotopograficzne zaprezentował Alexander Schwerdtfeger-Klaus (Halle/Saale) w referacie „Sozialstruktur und Sozialtopographie – Das Eutiner Stadtbuch von 1469–1564”. Dobrze zachowany zasób archiwalny pozwolił mu na ustalenie przekształceń własnościowych działek miejskich i zlokalizowanie miejsc zamieszkania elity miejskiej. Dla słuchacza polskiego szczególnie interesujący był referat Vicky Kühnold (Halle/Saale), która zaprezentowała ogromne możliwości bazy danych powstałej w ramach projektu „Index Librorum Civitatum” (referat „Stadtschreiber und mittelalterliche Stadtbücher in Schlesien”). Przedstawiła wykaz ksiąg miejskich z terenu Śląska, zachowanych oraz zaginionych, po czym nakreśliła sposoby (auto)prezentacji pisarzy tych ksiąg. W dyskusji nad jej wystąpieniem nie mogło zabraknąć pytań prof. Wojciecha Mrozowicza. Dr. Christian Hagen (Kilonia) w referacie „Kommunale Schriftlichkeit zwischen Nord und Süd. Die frühe Stadtbuchüberlieferung der Region Südtirol” wskazał, że w źródłach z Meranu bardzo jasno odróżniano notariuszy i pisarzy miejskich. Dopiero w XV w. nastąpił spadek znaczenia notariatu. Jak stwierdził, w XIV stuleciu można zauważyć rozwój od instrumentu notarialnego do księgi miejskiej, a pod koniec XV w.: generalny odwrót od notariatu. Początkowo jednak pisarz miejski odpowiadał wyłącznie za dokumentację własną miasta, a „freiwillige Gerichtsbarkeit” była domeną notariuszy. Prof. Harm von Seggern (Kilonia; referat: „Vom Nutzen des Registermachens. Zum personengeschichtlichen Gehalt der Lübecker Niederstadtbücher (Ende 15. Jahrhundert)”) przedstawił pragmatykę działania kancelarii miejskiej w Lubece. Na podstawie jednej z ksiąg stwierdził, że spośród 3560 udokumentowanych wpisów najwięcej dotyczyło długów (953, czyli niemal 27%), a testamentów wpisano 300 (8%). Bardzo ciekawa okazała się kategoria zwolnień z więzienia, których odnotowano 33. Problematyka stosunków sąsiedzkich w Kolonii była tematem wystąpienia prof. Marka von der Höh (Rostock; referat: „Häuser und Familien. Die Kölner Schreinsbücher als Quelle der historischen Verwandtschaftsforschung”). Była w nim mowa o specjalnych księgach prowadzonych w Kolonii, w których wpisy dotyczące konkretnych działek miejskich (przewłaszczenia, prawo sąsiedzkie typu wspólna ściana budynku, odprowadzenie wody, dostęp do światła) gromadzone były obok siebie. Potencjał badań z wykorzystaniem ksiąg z wielu ośrodków przedstawił prof. Olivier Richard (Strasburg) w referacie „Die Verbreitung von Innovation in der Stadtbuchführung am spätmittelalterlichen Oberrhein”. Referent wskazał trzy czynniki wprowadzania nowości w pragmatyce prac kancelarii miejskiej: (1) podróże pisarzy miejskich (przedstawiona została mapa z itinerariami pisarzy, przykładowo z Zurychu do Berna czy do Solothurn); (2) współpraca między miastami (notabene, na gruncie miast polskich XIV–XVI w. widoczna w zakresie zapożyczeń wilkierzy miejskich); (3) życzenie albo zarządzanie panów miast. Motywem modernizacji była zarówno chęć wprowadzenia lepszego zarządu, jak i naśladownictwo oraz podążanie za „modnymi” rozwiązaniami. Warto nadmienić, że protokoły posiedzeń rady miejskiej pojawiły się w tamtym rejonie już w 1409 r. (Lucerna).

Trzecia część obrad, zapoczątkowana referatem prof. Jörga Roggego (Moguncja; tytuł wystąpienia: „Die Augsburger Baumeisterbücher online. Zur Edition und den Nutzungsmöglichkeiten digitaler Rechnungsbücher”) i kontynuowana w ostatnim dniu sesji, poświęcona była możliwościom wykorzystania narzędzi cyfrowych w badaniach historycznych. W referacie zawarte zostały podstawowe dane charakteryzujące bazę danych augsburskich ksiąg rachunkowych (augsburger-baumeisterbuecher.de), z możliwościami wieloformatowego i graficznego prezentowania wyników działania aplikacji, zdolnej logicznie wiązać z sobą treść zapisek (faza beta). Elementem niezbędnym do działania wspomnianej bazy jest krytyczna edycja zapisek i ich wprowadzenie do systemu. Przyszłość i jednocześnie oczywistość prezentowania wyników badań oraz zbierania danych źródłowych w bazach danych przedstawiona została przez archivistkę Nasrin Saef (Kolonja; referat pt. „Datenbank, Portal, Forschungsinstrument. Der Index Librorum Civitatum als umfassender Zugang zur systematisch erfassten Stadtbuchüberlieferung”). W Kolonii powołane zostało specjalne centrum wsparcia projektów cyfrowych, mające za zadanie pomoc w ich realizacji w skali całych Niemiec. Jak stwierdziła referentka, w przypadku wykorzystywania narzędzi informatycznych w naukach humanistycznych i społecznych bardzo często problemy się powtarzają, stąd powstanie jednego centrum zaznajomionego z instrumentami wykorzystywanymi w tych naukach bardzo ułatwiło wprowadzanie w życie nowoczesnych projektów badawczych. Referentka przedstawiała możliwości bazy danych zbudowanej na potrzeby projektu „Index Librorum Civitatum”, zawierającej opisy ksiąg miejskich do XVIII w. włącznie. Podstawowy podział ksiąg w zasobie to: miejskie, sądowe i rachunkowe. Przydatność bazy danych potwierdzają statystyki, gdzie w ostatnim roku zanotowano 25 tys. wejść na stronę internetową, z czego 20% wielokrotnych, przy czym 25% wejść dokonanych zostało z urządzeń mobilnych. Obecnie baza danych zawiera informacje dotyczące 433 archiwów, 1549 miast, obejmując 7047 pozycji bibliograficznych i 156 390 ksiąg miejskich. Głównym celem projektu jest dostarczenie narzędzia wspomagającego badania. Prof. Georg Vogeler (Graz) w referacie „Die ‘faktische’ Edition: Archivalische Dokumentation als Datenbank oder als Transkription?” zaprezentował inną bazę danych, do której zapiski ksiąg miejskich wprowadzane są w systemie uporządkowanym: podmioty, przedmiot, data, klauzule i in. Kwestionariusz wprowadzania danych do bazy w przypadku ksiąg miejskich jest wykonalny dzięki sformalizowanej budowie wpisów kancelaryjnych. Takie wprowadzenie danych pozwala na różnorakie analizowanie treściowe zapisek (por. gams.uni-graz.at/srbas). Ostatni referat w sesji, przedstawiony przez prof. Patricka Sahle (Kolonja; „Digitalisierung und Transkription der Löwener Schöffensprotokolle und Rechnungsbücher in Itinera Nova”; itineranova.be) przedstawił realizowany już w praktyce wizjonerski sposób edycji ksiąg miejskich. W ramach wielkiego projektu, mającego na celu edycję krytyczną 1,6 mln zapisek urzędu ławniczego z Lowanium, opracowana została następująca pragmatyka czynności, wspierana przez dedykowane oprogramowanie. Pierwszym krokiem jest zeskanowanie księgi sądowej, wykonywane przez półprofesjonalnych współpracowników projektu. Po digitalizacji następują, dokonywane przez specjalistów: ogólny opis rękopisu i indeksowanie skanów – w zakresie osób i miejsc. W transkrypcję tekstu angażowane są liczne osoby, których praca sprawdzana jest przez specjalistów zatrudnionych w projekcie. Etap transkrypcji wspierany jest przez oprogramowanie, które nosi cechy uczenia maszynowego. W przypadku gotowego odczytu

połowy rękopisu, z odczytanymi i zindeksowanymi już osobami i miejscami w zakresie całego rękopisu, drugą połowę transkrybuje już program, przy czym rekordowo niski odsetek błęd wyniósł w przypadku jednej z ksiąg zaledwie 4%. Proces transkrypcji zakończony jest już w odniesieniu do 20 tys. stron.

Owocne obrady konferencji, w której uczestniczyli liczni badacze z Niemiec, Polski, Czech, Austrii i Francji, podsumował prof. Andreas Ranft. Planowane jest wydanie drukiem materiałów sesji.